

בראשית כ"ד

דרכי אירגון אמנותי של סיפור מקראי *

מאת

נפת לי טוקר

כותרתו של פרק כ"ד בנויה משתי צלעות רתמיות בעלות 4 פעימות כל אחת, ואברהם זקן בא בימים וזה' ברך את אברהם בכל.

בפרקנו יש לכותרת הפתיחה תפקיד כפול: היא מזכירה מציאות ידועה להבנת הרקע, עובדה זו כבר ידועה לנו מפרק י"ח, יא: "אברהם ושרה זקנים, באים בימים".

וחלקה השני 'זה' ברך את אברהם בכל", משמש, לכאורה, גם הוא כמאמר מוסגר המציין מציאות הידועה מכבר. אבל באמת לא מצינו בכתובים שקדמו ברכה מעין זו. מה שאין כן להלן (כ"ד, לה). אין זאת אלא שעניינה של כותרת זו להציג את התיזה של חלקו השני של הפרק, או לפחות לתת לו הצדקה.

לפי טעמנו היינו מצפים לכותרת שתמצה בתוכה את הרעיון של נשואי יצחק, אך כנראה היה לו למספר הקדמון טעם שונה והוא הקדים לסיפור כותרת, בעלת שתי צלעות רתמיות, אשר כל אחת מהן, נוסף על היותה הערה מוסגרת להסברת הרקע, היא משמשת כתיזה לחלק מסוים של הסיפור. באופן זה מהווה גם הכותרת גורם מלכד לכל חלקי הסיפור.

הצלע הראשונה של הכותרת "ואברהם זקן בא בימים" הנה התיזה הבאה לידי ביטוי ממשי ומפורט בפסוקים ב—ט, שהרי אברהם אינו משתקף כאן כסמכות בעלת תוקף הפוקדת הוראותיה לעבד בתוקף אדנותה. אלא סמכותה משתקפת ברפיון וכל דבריו אל העבד הם בחזקת בקשת טובה, המצריכה שימת יד מתחת לירך והשבעה. ואמנם מזכיר לנו טקס זה את עמדת רפיונו של יעקב (מ"ז, כח—לא) שעה שביקש את חסדו של יוסף שלא יקבור אותו במצרים.

צלע זו מקדימה דברי התנצלות לתמיהה העלולה להתעורר בלב המאזין, מדוע זה נשלח עבד לשליחות כה חשובה: דע לך, איפוא, כי אברהם זקן היה ובא בימים, לולא זה לא היה מצווה לעבדו, אלא הוא בעצמו היה מזדרז למצווה רבה זו ליתן אשה ליצחק (העמק דבר).

הצלע השניה משמשת כותרת לחלקו השני של הסיפור (כ"ד, לד ואילך), היא התיזה הבאה לידי ביטוי בדברי העבד אל משפחת בתואל: ויאמר עבד אברהם אנכי וזה' ברך את אדני מאד ויגדל... ויתן לו את כל אשר לו (לד—לו). הרחבה זו של הברכה השורה בבית אדונו תואמת את פיקחותו הפוליטית של

* הגני מודה למורי הפרופ' ליונשטם על הערותיו המאלפות.

העבד, המשתקפת גם בנאומים אחרים. שהרי דברים אלה הם אחד האמצעים לשכנע את המשפחה להסכים לשידוך. לפי זה גם לא נתמה לתולדות הולדת יצחק כפי שהעבד מספר למארחיו. שהרי אברהם הוא בן דורו של נחור ורבקה היא נכדת נחור, ואם כן יצחק הוא אדם זקן ממנה. ע"כ הגיד שהיא ילדתו אחרי זקנתה ואינו זקן כ"כ (העמק דבר כ"ד).

הקורא בסיפורי בראשית עלול לתמוה לאירועים המשתלשלים בעקבות הכותרת שאברהם זקן בא בימים. שהרי בהתאם למקובל צריכה היתה לבוא ברכת הבנים עם הזקנה. ועיין אצל יצחק "ויהי כי זקן יצחק" (כ"ז, א ואילך) אשר בעקבותיה באה ברכת יצחק ליעקב ולעשו. וכיו"ב אצל יעקב (מ"ח, מ"ט). אמנם אצל יעקב חסר הדגם של ציון זקנתו ע"י המספר, זאת נודעת לנו, אגב שאילת יוסף לאחיו: "השלום אביכם הזקן אשר אמרתם?" (מ"ג, כז. ודוק: מעולם לא סיפרו לו האחים לפני כן כי אביהם זקן, אע"פ שהדבר היה ידוע ליוסף). ולאחר מכן בדברי יהודה ליוסף: "יש לנו אב זקן" (מ"ד, כ). אולם הנסיבות המתוארות סמוך לברכת יעקב לבניו הן של זקנה (ודוק כי גם בפטירתו מסתפק המספר בציון "ויגוע ויאסף אל עמיו" מ"ט, לג. בניגוד לאברהם "ויגוע בשיבה טובה זקן ושבע" כ"ה, ח. ובניגוד גם ליצחק: "ויגוע... זקן ושבע ימים" ל"ה, כט).

עם זאת מתאים המוטיב של נשואי הבן לאחר זקנת האב אצל יצחק בן אברהם ואצל יעקב בן יצחק. אך בעוד אצל יצחק משולבת ברכתו ליעקב בין ציון זקנתו לנשואי בנו יעקב (כ"ח), הרי אצל אברהם ברכה מעין זו לבנו מושמטת. ולא עוד אלא שלא מצינו כלל אצל אברהם שברך את בנו יצחק. הרגיש בכך הכתוב עצמו ומהר לציין, מיד לאחר מות אברהם, כי "ויהי אחרי מות אברהם, ויברך אלהים את יצחק בנו" (כ"ה, יא). דפוס כגון זה אינו מצוי לא אחר מות יצחק ולא אחר מות יעקב.

ציון בעניין הראשון של פרק כ"ד "השבעת אברהם את העבד" (ב—ט), מורה על הטיבה ספרותית מגובשת אשר יד מספר אחד, ורק אחד טפלה בה. יחד עם כך נגלה בחטיבה הזאת, טכניקות ספרותיות מגוונות ומיוחדות אשר באות לידי שימוש גם בחטיבות אחרות של הסיפור. לאמור: יד אחת ערכה את כלל הטיבות הסיפור. יד זאת היתה מאומנת ומשכילה למדי וידעה לשלב את האמצעים הטכניים בשלשלת האירועים באופן טבעי ומשכנע ובתיאום להתפתחות המתחייבת.¹

חטיבה ראשונה זאת ב—ט, פותחת בבקשת אברהם לעבדו "שים נא ידך תחת ירכי ואשביעך" (ב—ג), וחוזמת במילוי הבקשה ע"י העבד באותו סדר טקסי שנדרש ע"י אברהם בפתיחה: "וישם העבד את ידו תחת ירך אברהם אדניו, וישבע לו על הדבר הזה" (ט).

בין הבקשה למילוייה מתפרטים התנאים השונים שלגביהם נשבע המושא-העבד. לאמור: האחידות הספרותית ניכרת גם מתוך עצם היותה מוכללת במסגרת של פתיחה וחתימה.

דגם תנייני לזה מצוי מתוך החטיבה גופא הנדונה עכשיו. העבד מעלה את השאלה: "ההשב אשיב את בנך אל הארץ אשר יצאת משם?" (ה). לאחר האיסור

1 סקינר מגלה בפרק שני מקורות J, E, ו, גונקל ואחרים מוצאים יותר משנים.

נפת לי טוקר

[3]

המפורט של אברהם הוא חוזר לחתום את העניין בדברי הפתיחה: "רק את בני לא תשב שמה" (ח) ².

גם מערכת הדיאלוגים בין אברהם לעבד המפרט את סעיפי השבועה מיוסדת על העקרון המסגרתי. שלושה מחזורים לדיאלוגים, אברהם הוא הפותח והוא הסוגר. עם זאת פועלת במערכת זו טכניקה מיוחדת במינה הקושרת את שלושת המחזורים בקשר של שרשרת ³: כל מחזור עוסק בשתי תיזות. האחת על בסיס שלילי והאחרת — חיובי. המחזור השלישי, החותם, חוזר לצורך הדגשה פעמיים על שתי התיזות לפי סדר כיאסטי. כל זאת כדי לשמור על העקרון הספרותי שיהיה נדון להלן: כל מחזור דבק למחזור שקדמו על ידי התייחסות בתיזה הראשונה שלו לתיזה האחרונה של קודמו. באופן זה נוצר קשר של שרשרת בין שלושת המחזורים.

הסבר הסימנים

מחזור ראשון

אברהם: לא תעשה A = לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני (ג)
 כי אם B = כי אם מארצי ... ולקחת אשה.

מחזור שני

העבד: ואם B לא תאבה = אולי לא תאבה האשה ללכת (ה)
 האם לעשות C = ההשב אשיב את בנך אל הארץ (ה).

מחזור שלישי

אברהם: לא תעשה C = השמר לך פן תשיב את בני שמה (ו)
 כי אם תעשה B = ה' הוא ישלח ... ולקחת אשה לבני משם (ז)
 ואם B לא תאבה = ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך (ח)
 לא תעשה C = רק את בני לא תשב שמה (ח).

מבנה שרשרתי זה מעיד על אחידות ספרותית מובהקת, אשר יד אחת ורק אחת תפלה בה בטעם אמנותי.

אולם גם ריקמת התוכן של החטיבה גופא מורה על סממני אחידות מובהקים. הסממן הראשון הוא הטכניקה של המלה המנחה: המצלול של ה"שין" השרוקה דומיננטי בכל הקטע, ומגמתו למקד את התשומה אל שלוש המלים המנחות: משם או שמה, אשה ושבועה.

הבולטת מכולן היא המלה "משם" ו"שמה". החותמות בסדר מסורג את הפסוקים ה-ח:

התימת פסוק ה: אשר יצאת משם.
 " " ו: פן תשיב את בני שמה.
 " " ז: אשה לבני משם.
 " " ח: את בני לא תשיב שמה.

2 כלל גדול בתורה דרש שיבואו בחתימת הסיפור מעין הפתיחה, קאסוטו, מאדם עד נח 127.
 3 וצ"ע בעניין טכניקה דומה של שלשלת בעלת חוליות רבות קשורות זו בזו (שם 137).

עדיפה היא, איפוא, הגירסא המסורתית על תרגומי השבעים והוולגטא, שלא חתמה את פסוק ד בתוספת "משם". שכן הסופר המקראי, בעל הטעם המשובת, הרגיש כי חיתום זה יקלקל את סדר החרוז המסורג.

מלה מנחה אחרת היא "האשה": "אשר לא תקח אשה לבני" (ג). "ולקחת אשה לבני" (ד). "לא תאבה האשה ללכת אחרי" (ה). "ולקחת אשה לבני" (ז). "לא תאבה האשה ללכת אחריך" (ח).

כלל מצלולה של "שין" מצטלצל שלושים ושתים פעם במלים שונות. אהובה במיוחד על המספר מלת העוז אשר המופיעה שבע פעמים. עקרונות ספרותיים אלה המשויכים כחוט השני לאורך החטיבה (ב—ט), חייבים לדחות כל נסיון לפצלם למסורות שונות, קדומות ומאוחרות. אחדותה הספרותית של החטיבה אינה מוטלת בספק.

אגדת נשואי יצחק ורבקה היתה אל נכון אגדה חביבה על מאזיניה. הלכך נקט המספר באמצעי השהייה שונים כדי להאריך בסיפור המעשה ולהסב בכך הנאה לציבור שומעיו.

אמצעי ההשהייה מיוסדים על חזרות, בצורת נאום, על המסופר לפניו "כדי להאריך במצבים חנניים וראויים לתשומת לב למען המאזין. וכן בדרך של הרחבה אפית, תיאורים רחבים של מצבים וביאורים למחשבותיהן של הנפשות הפועלות" (גונקל, ע' 35). אך עם זאת מותאמות החזרות לשינויי הנסיבות ומשמשות גם כאמצעי לעיצוב אישיותו הפקחית של העבד.

וכיוצא בזה ניכרת הנטיה להרחבת הלשון גם בלשונות אחרים. "ה' ... אשר לקחני ... ואשר דבר לי, ואשר נשבע לי" (3 לשונות מקבילים). אולם יש גם שני תארים: ארם נהרים, אל עיר נחור (י), וארבעה תארים: מחוץ לעיר, אל באר המים, לעת ערב, לעת צאת השאבות (יב). וחמשה תארים: רבקה, אשר ילדה לבתואל, בן מלכה, אשת נחור, אחי אברהם (טו). וכן: והנערה, טבת מראה מאד, בתולה, ואיש לא ידעה (טז). דוגמאות אחרות לחזרות: משתאה, מחריש לדעת, ההצליח ... אם לא (כא), וכן: גם תבן, גם מספוא, גם מקום ללין (כה), ועוד ועוד. כפי שנראה להלן ידע הסופר לשלב את התוספות והחזרות האפיות באופן שתהיינה משתלבות, מעשה אמן, אל רקמת הסיפור ומוצדקות מבחינת ההתפתחות הפנימית של האירועים.

עם זאת נמנע המספר בחזרותיו על המסופר לפניו משימוש באותם דפוסי לשון, אלא ידע לגוונם בלשון נרדפת ובשינויי סדר או גירסא שהתאימו באופן מפליא לתמורות המצב.

עיון מדוקדק בגיווני הדפוסים הלשוניים ובשינויי הגירסא, יורה לנו כי לא מקורות שונים, מקבילים, נערכו כאן לאחד ע"י עורך, אלא עקרונות ספרותיים אמנותיים הם שהדריכו את המספר במלאכת רקמת האגדה.

בבדיקת החזרות וההכפלות שברקמת הסיפור עלינו להבחין בין דפוסי לשון מקבילים הנשנים, לאו דווקא תמיד, מתוך הקשר ענייני, לבין גירסאות הסיפורים המקבילים, על דפוסי לשון, שאינן אלא הכפלת אותו עניין בצורת נאום על המסופר לפניו, או הצגת אירוע מסויים מזווית ראייה שונה. הצגתה של רבקה לראשונה בריקמת הסיפור, למשל, מתוארת מזווית ראייתו הכל יודעת של

המספר בגוף שלישי (טו—טז). אולם אירוע זה, בהישנו שנית (מה) מתואר מתוך זווית ראייתו של העבד, וכיו"ב נתינת הצמידים לרבקה (כב) ע"י העבד מתוארת בפעם הראשונה ע"י המספר בגוף שלישי ובפעם השניה (מז) מזווית ראייתו של העבד.

נקדים את קביעתנו כי בעוד השינויים החלים בדפוסי הלשון המקבילים, מיוסדים בעיקרם על עיקרון ספרותי של גיוון סגנון הסיפור, הרי גירסאות הסיפורים המקבילים על דפוסי לשון, שינוייהם מיוסדים על כללים וקריטריונים מורכבים יותר שיהיו נדונים להלן.

הדגם הלשוני הבא ילמדנו מעט על אודות עקרון הגיוון, עליו מיוסדים כלל הדגמים הלשוניים הנשנים ברקמת הסיפור. כוונתי לדגם השבועה "ה' אלהי השמים", המושם כפי אברהם בפסוק ז. נוסח זה של שבועה התמיה פרשנים וחוקרים שונים.

ישנה דעה המקובלת אצל פרשנים רבים (סקינר למשל) שמינוח זה של "ה' אלהי השמים", הוא יצור מאוחר מתקופת בית שני. שכן נוסח כגון זה לא מצינו אלא במינוחי המלכות הפרסית, ממנה אף הושפעו ספרי המקרא של אותה תקופה וספרות היצונית אחרת.

ואמנם ידענו דגם זה רק אצל יונה הנביא בדבריו אל נוסעי האניה "ואת ה' אלהי השמים אני ירא" (יונה א', ט). מינוח זה מושם בפיו של כורש בדה"ב ל"ה, כג, והוא בא תכופות בספרי עזרא ונחמיה. דגם זה אף ידוע לנו מכתבי ייב (אך עם זאת ידוע ספר עזרא גם את הכינוי הכפול "די אלה שמיא וארעא" עזרא ה', יא). על כן מעדיפים רבים את גירסת השבעים ומציעים לגרוס גם כאן בדומה לפסוק ג "ה' אלהי השמים ואלהי הארץ".

הרמוניזציה נוסחאית זו, כפי שניווכח להלן, נוגדת את רוח הטקסט ואינה עולה בקנה אחד עם עקרון הגיוון הפועל כחוק ברזל ברקמת הסיפור.

גם פרשנינו המסורתיים תמחו למינוח זה, שנוסף על היותו חריג בספרות המקראית הקדם גלותית, הוא מצמצם את אדנות האלהים רק ביחס לשמים.

אמת, שאין הנוסח "ה' אלהי השמים" מובא בספרות המקראית הקדם גלותית. אך רחוקה מן האמת תהיה הטענה שהנוסח לא היה ידוע לפחות כמרכיב חלקי מהנוסחא המלאה. שהרי גם מלכי צדק מלך שלם ידוע לכרך את אברהם ולהשתמש בנוסח המלא שהאל העליון הוא קונה שמים וארץ (י"ד, יט) וגם אברהם ידוע להחרות להתחזק אחריו בנוסח זהה (י"ד, כב). וכן בכתובת כנענית מִקְרָטָפָה העוסקת בתוארי אלים נאמר: "בעל שממ אל קנ ארצ". מכאן שהרעיון שהאלהים הוא אדום ויוצרם של השמים והארץ לא היה רחוק מתחום אופקו של אברהם.

זאת ועוד. עלפי רוב אין גיבורי ספר בראשית מדברים על אלהים סתמי ומופשט. נוהגים הם להגדירו או לתארו לפי מקום התגלותו⁴. למשל, הגר אומרת: "ותקרא שם ה' הדובר אליה אתה אל ראי" (ט"ז, יג). מקובל יותר לייחס לאלהים שייכות לאדם מסויים. נח אומר "אלהי שם" (ט', כו). יעקב אומר "אלהי אברהם ואלהי אבי יצחק" (ל"ב, י; כ"ח, יג; ל"א, מב). לבן אומר: "אלהי אברהם ואלהי

4 ועיין בענין מאמרו של מ. הרן, ההיסטוריה של עם ישראל, האבות והשופטים ע' 115—119.

נחור" (ל"א, נג). האלהים מגדיר עצמו לפני יצחק "אלהי אברהם אביך" (כ"ו, כד). העבד מציין "ה' אלהי אדני אברהם" (כ"ד, יב ועוד). עכ"פ לא מצינו שהאלהים יוגדר כאלהי "נושא המשפט" — המזכירו בשמו באותה שעה. לאמור: אברהם לא יגדיר את אלהיו כאלהי אברהם. מובנת גם הימנעותו של אברהם להגדיר את האלהים כאלהי אביו תרח. לא נותרה לפניו אלא ההגדרה, שהיתה ידועה כבר אצל הכנענים כי האלהים הוא יוצרם ואדונם של השמים והארץ.

ועתה לשאלת שינוי הדגם:

בדיקה מדוקדקת של הדפוסים הלשוניים המקבילים תגלה לנו, כי עיקרם שנים ארבע פעמים. אך עם זאת רק המקבילות המסורגות מקבילות גם מבחינת ההקשר הענייני. לאמור: אם הדפוס הלשוני נשנה 4 פעמים — א, ב, ג, ד. הרי רק א מקביל גם מבחינת הקשר ענייני ל"ג, ו"ב ל"ד.

כדי להקל בבדיקה, נציין את הדפוסים הלשוניים המקבילים באותה אות, ואת המקבילים גם מבחינת ההקשר הענייני באותו סוג של אות גדולה או קטנה. דפוס לשוני זה מובא לראשונה כ"ד, ג A_1 ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ. הוא מובא שנית מתוך הקשר אחר כ"ד, ז a_1 ... ה' אלהי השמים ... בנאום העבד החוזר על פ' ג כ"ד, לו A_2 וישביעני ... בנאום העבד החוזר על פ' ז כ"ד, מ a_2 ... ה' ...

כלל ראשון הנלמד ממקבילות אלה שאין המספר חוזר פעם שניה על אותו דפוס לשוני ככתבו וכלשונו או כסדרו. השינויים עשויים להתבסס על השמטות איברים, חילופי אחד האיברים בתיבה אחרת (כפי שניווכח להלן) או שינויים בסדר הדפוס הלשוני.

הדפוס הלשוני שלפנינו, הביאו הסופר במלואו בסדרה הראשונה A_1 . במקבילתה העניינית (פסוק לו) הוא השמיט את כל איברי הדגם האחרונים והותיר רק את התיבה הראשונה, הפעלי, "וישביעני". שהרי גם באופן זה מובע הרעיון ואין לו למאזין אלא להזכר במעשה במקורו.

בסדרה השניה a_1 (פסוק ז) מסתפק הדגם ב"ה' אלהי השמים". במקבילתה העניינית (פסוק מ) שוב השמיט המספר את אברי הדגם האחרונים והותיר אך את התיבה הראשונה — ה'.

$$\frac{a_1}{a_2} = \frac{A_1}{A_2}$$

יכולים אנו, אפוא, לקבוע כי היחס שבין a_1 ו- a_2 שווה לזה שבין A_1 ו- A_2 . יתור מהדפוס שבמחזור הראשון A_1 ע"י השמטת האיבר הראשון (ואשביעך) והאיבר האחרון (ואלהי הארץ). והדגם במחזור השלישי A_2 הוא החסר ביותר, ונשאר רק עם התיבה הראשונה — הפעלית: וישביעני, שם ה' מושמט כליל.

נבדוק עתה דגם לשוני אחר העוסק בהצגתה של רבקה. אף דגם זה מובא ארבע פעמים:

לראשונה פסוק טו: B_1 רבקה ... אשר ילדה לבתואל, בן מלכה, אשת נחור, אחי אברהם. פעם שניה פסוק כד: b_1 ... בת בתואל בן מלכה אשר ילדה לנחור ...

העבד החוזר על טו (מ) B_2 רבקה ...

העבד החוזר על כד (ז) b_2 ... בת בתואל בן נחור אשר ילדה לו מלכה ...

נמצאנו למדים כי כמה כללים שנתגלו לנו בדפוס הלשוני הקודם פועלים אף בדגם זה. אין המספר חוזר על אותו דפוס לשוני ככתבו וכלשונו או כסדרו. לצורך הגיוון הוא משמיט איברים ומחליף את הסדר. גם כאן מובא הדגם במלואו בסדרה הראשונה B_1 במקבילתה העניינית B_2 (פסוק מ) הוא השמיט את כל האיברים האחרונים והותיר רק את התיבה הראשונה "רבקה".

כמו כן היחס שבין $\frac{b_1}{b_2} = \frac{B_1}{B_2}$, גם כאן הוא משמיט את התיבה הראשונה "רבקה"

ואת התיבה האחרונה "אחי אברהם" בדפוס הלשוני שבמחזור השני b_1 .

וכפי שנתגלה לנו בדפוס הקודם אף כאן הדגם שבמחזור השלישי B_2 הוא החסר ביותר, ונשאר רק עם התיבה הראשונה.

עם זאת היחס שבין b_1 ל- b_2 מיוסד על עיקרון גיווני אחר, של שינוי בסדר התיבות. התקבולת ביניהן היא כיאסטית.

ברור שהסופר לא יכול היה לכתוב את ידיו לסדרה של כללי ברזל לפיהם יבואו הדגמים במקבילותיהם. אך חוק אחד שריר וקיים באופן עקבי לאורך כל רקמת הסיפור, שאין הדפוסים חוזרים על עצמם כלשונם וכסדרם.

בדגם הבא חביב על המספר הגיוון בתיבה האחרונה.

דברי אברהם אל העבד (פ' ד) A_1 : ולקחת אשה לבני ליצחק.

דברי אברהם שנית (פ' ז) a_1 : ולקחת אשה לבני ... משם.

בנאום העבד החוזר על ד (לח) A_2 : ולקחת אשה לבני ...

בנאום העבד החוזר על ז (מ) a_2 : ולקחת אשה לבני ... ממשפחתי ומבית אבי.

גם כאן המחזור השלישי הוא החסר ביותר. השמטת "יצחק" מ- A_2 אינה גורעת מהבנת הענין אך גם מתאימה לעקרון שהעבד נמנע באופן עקבי מהזכרת שם יצחק במפורש בנאומו אל משפחת בתואל.

הרחבת האיבר "משם" ל"ממשפחתי ומבית אבי" ב- a_2 , מתאימה לכלל נאומו של העבד המנוהל ברוב חכמה, כדי להחניף למשפחת בתואל. כל זאת אפילו כשהדבר מחייב שינויים מדברי אדונו.

להלן כמה דפוסי לשון "מרובעים" נוספים על גיווניהם, ואשר חלקם יהיו נדונים שנית בהקשר אחר.

דברי אברהם אל העבד פ' ד A_1 : כי אל ארצי תלך.

דברי אברהם שנית פ' ז a_1 : מבית אבי ומארץ מולדתי.

העבד חוזר על פ' ד (פ' לח) A_2 : אל בית אבי תלך — ואל משפחתי.

העבד חוזר על פ' ז (פ' מ) a_2 : ממשפחתי ובית אבי.

אף כאן הגיוון מיוסד על חילופי ביטויים ושינוי הסדר (ודוק כיאסמוס זה שבין A_2 ל- a_2 , שאינו מצטמצם לדגם המקוצר הנדון עכשיו, אלא הוא פועל בדפוס המלא של שני הפסוקים:

פסוק לח A_2 : אל בית אבי תלך ואל משפחתי ולקחת אשה לבני.

פסוק מ a_2 : ולקחת אשה לבני ממשפחתי ומבית אבי).

וכן דברי העבד אל נפשו פ' יד A_1 : הטי נא כדך ואשתה.
 דברי העבד לנערה פ' יז a_1 : הגמייאני נא מעט מים מכדך.
 העבד חוזר על פ' יד פ' יג A_2 : השקיני נא מעט מים מכדך.
 העבד חוזר על פ' יז (פ' מה) a_2 : השקיני נא ...
 ועוד דברי העבד בפסוק ה : אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי אל הארץ הזאת.
 אברהם בפסוק ח : ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך ...
 העבד החוזר על פ' ה בפסוק לט : אולי לא תלך האשה אחרי ...
 העבד החוזר על פ' ח בפסוק מא : ואם לא יתנו לך ...

הגיוון אינו משתקף דוקא בדפוסי הלשון הנשנים ארבע פעמים. עקרון זה פועל בכל מקרה של הכפלת נוסח לשוני.
 המספר בפסוק א : וה' ברך את אברהם בכל.
 העבד בפסוק לה : וה' ברך את אדוני מאד.
 אברהם בפסוק ג : אשר לא תקח ... אשר אנכי יושב בקרבן.
 העבד החוזר בפסוק לו : אשר לא תקח ... אשר אנכי יושב בארצו.

הגיוון בולט אפילו במינוח :
 פ' יא : באר מים — בדברי המספר.
 פ' יג : עין המים — בדברי העבד.
 פ' טז : העינה — בדברי המספר.
 פ' כ : הבאר — בדברי המספר.
 פ' כט : אל העין — בדברי המספר.
 פ' ל : על העין — בדברי המספר.

ועוד שלוש פעמים : אל העין, על עין המים והעינה. שהן חזרות זהות על המובא כבר לעיל, אפשר בגלל שכלו למספר אוצר השמות הנרדפים. וכן "הנערה" (יד), "העלמה" (מג), "לעבדך ליצחק" (יד), "לבן אדוני" (מד).
 עם זאת יש בפרקנו דפוס יוצא מן הכלל, החורג בחלקו מעקרון הגיוון. כוונתי לדפוס של "ה' אלהי אדני אברהם" הנשנה כלשונו בפי העבד ארבע פעמים (פסוקים יב, כו, מב, מח). ויש מקום לצטט את דברי אברבנאל בענין : והנה העבד לא מלאו לבו לזכור את השם המיוחד ולומר ה' אלהי השמים ואלהי הארץ וכמ"ש אדוניו, לפי שהרגיש בעצמו שאינו ראוי לזכרו, אבל אמר אלהי אברהם כי הוא היודע כניו. ובדומה לזה ארליך, אמר כן, ולא אמר אלהי, כנגד עצמו, מפני שעבד הוא, ואין ה' אלהי עבדים. עם זאת התיבות המשלימות של הדפוס, הבאות תיכף אחריו שומרות על עקרון הגיוון.

כבר צויין לעיל כי המספר ידע להתאים את עקרון הגיוון לתמורות המצב. ובמקרה והדפוסים הנשנים באים בגופי החזרות הענייניות הרי השינויים בדפוסים מיוסדים על עקרונות נוספים.

נבדוק עניין זה בדגם שהוזכר כבר לעיל.
 אברהם אומר לעבד (פ' ד) : "כי אל ארצי ואל מולדתי תלך ולקחת אשה לבני ליצחק". דפוס לשוני זה ידוע ליתרו האומר למשה (במדבר י', ל) : "כי אם אל

ארצי ואל מולדתי אלך". בדומה לזה יעקב המצטט את דברי ה' (בראשית ל"ב, י): "שוב לארצך ולמולדתך", וכן ה' אל אברהם (י"ב, א): "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך".

לאמר, השם "ארץ ומולדת" יכולים לבוא בנפרד, וכן בסמיכות: "וארץ מולדתי" (בראשית כ"ד, ז).

תרגום השבעים גורס לגבי כ"ד, ד: "אל ארץ מולדתי ואל משפחתי" במקום: "אל ארצי ואל מולדתי" כמובא במסורה. תיקון זה אינו עולה בקנה אחד עם אירועי המשך. שהרי האות שעשה לעצמו העבד על עין המים, מורה בפרוש שאברהם אדונו לא הגבילו אלא לארץ מסויימת (ועיני המלבי"ם כ"ד, לו: הנה אברהם לא הקפיד כלל שתהיה האשה ממשפחתו, רק שתהיה מארצו ומולדתו, מה שאין כן רש"י, אברבנאל ואבן עזרא ורמב"ן). ובצדק נהג העבד באומרו (יד): "והיה הנערה אשר אמר אליה", לאמור: כל נערה שתעמוד בבחינה זו, יהיה זה לסימן ולהוכחה שהיא הזוג של יצחק. שהרי בחינה זו מעידה על נדיבות הלב וטוב התכונה, שזו גם מידתו של אברהם.

אולם כאשר אברהם חוזר שנית על דפוס לשוני זה, מתוך הקשר ענייני אחר, חל שינוי מוצדק בדגם (כגון זה שב"כ"ד, ז): "ה'... אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי". התיבות מ"בית אבי" מתחייבות, באשר מקום הלקחו מוגדר ומדוייק ואף זכור לנו ממצוות ה' לאברהם (י"ב, א): "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך". בלתי מוצדקת היא, איפוא, גירסת Coder Severi H. הגורס כאן "אשר לקחני מביתי ומארצי".

אולם בדברי העבד אל משפחת בתואל (לח) משנה העבד מהוראתו הבלתי מוגדרת של אברהם ואומר כי אדונו צוה עליו ללכת דווקא "אל בית אבי ואל משפחתי". שינוי זה משקף את פיקחות העבד שבקש להרבות בחשיבות משפחה זו בעיני אדונו, כדי להחגיף להם ולרצותם. ובעוד אברהם אומר לעבד: "ולקחת אשה לבני מש"ם" (י). יודע העבד לתקן כתובת סתמית זאת ולהגדירה "ממשפחתי ומבית אבי" (מ).

פיקחותו של העבד משתקפת היטב גם בדיאלוגים הבאים. בינו לבין אדונו המינוח הוא: "לא תאבה האשה ללכת" (ה, ח). אולם בדבריו אל בני המשפחה, שם העבד כפי אדונו את הדפוס: "ואם לא יתנו לך" (מא). דפוס זה מדגיש את סמכות המשפחה ומתעלם מהאוטונומיה של האשה כפי שזה בא לידי ביטוי בדברי אברהם המקוריים. למען גם תדע המשפחה כי הצלחת השידוך תלויה רק בה. והא ראייה, שעצם המשא ומתן מתנהל, בעיקרו, עם בני המשפחה.

אברהם מזהיר את העבד במפורש: "השמר לך פן תשיב את בני שמה" (ו). בפיקחותו של העבד הוא יודע לדלג על כך בדבריו אל משפחת בתואל. "הן ירע בעיניהם האיבה שהיתה לו עם הארץ אשר גר בה" (אברבנאל).

אדונו אומר אליו: "ה' אשר לקחני מבית אבי" (י). אולם העבד חש בעוקץ שבביטוי "לקחני", "שנראה שמואס בבית אביו וארץ מולדתו וזה סותר למ"ש שרוצה אשה מהם" (מלבי"ם וכן אברבנאל), ומתקן זאת בדבריו אל משפחת בתואל: "ה' אשר התהלכתי לפניו" (מ).

העבד מעלים את כל הרמזים לפסול השורר במולדתו ובבית אביו. לפיכך הוא

מדלג על כל המשפטים שבדברי אברהם "ואשר דבר לי ואשר נשבע לי לאמור לזרעך אתן את הארץ הזאת" (י).

בעוד אדונו מסתפק בדברי איחולים "הוא ישלח מלאכו לפניך" (י), מרחיב העבד איחולים אלה ומצטט גם "הצלית דרכך" (מ), כדי להטעים את התערבות ההשגחה בעיסקת השידוך, וכי ההצלחה כבר היתה חזויה מראש.

ובפסוק מא יודע העבד לדלג שוב על ההוראה החותמת שבדברי אברהם המקוריים: "רק את בני לא תשב שמה" (ח), ובמקום זה להוסיף הוראה חיובית על דברי אדונו "או תנקה מאלתי כי תבוא אל משפחתי" (מא).

הכתוב השכיל להמחיש למאזין את פקחותו של העבד לא מתוך תיאור אפי של המספר מבחוץ, אלא מתוך הדיאלוגים עצמם.

יש לשים לב שפסוק מא מקביל באופן כיאסטי לפסוק ח. אך בחכמתו "הפוליטית" של העבד, ידע לשנות את האנטי תיזה שב"ח: "רק את בני לא תשב שמה" לתיזה חיובית ב"א מא: "או תנקה מאלתי כי תבוא אל משפחתי".

העבד יודע להרחיב בדברים על אודות עושרו של אברהם: "ויתן לו צאן ובקר, וכסף וזהב, ועבדים ושפחות, וגמלים וחמורים" (לה). ולהדגיש כי "ויתן לו (ליצחק) את כל אשר לו" (לו). אין פלא, איפוא, שהעבד הצליח בעסקי השידוך, ואין פלא שאברהם ידע למנות פיקח זה למושל בכל אשר לו ולסמוך עליו בשליחות כה חשובה.

פסוקים י—יא מהווים מעבר קצר וחד בין המערכה הראשונה של הסיפור, שהתרחשה בארץ כנען, לבין המערכה השנייה המתרחשת בארם נהריים, ליד באר המים. מעבר זה מתבלט בקיצורו, מחד גיסא על רקע ההרחבה הדיאלוגית שבין אברהם לעבדו במערכה הראשונה, ומאידך גיסא על רקע ההרחבה האפית והדרמתית לגבי המתארע להלן ליד באר המים. שכן כדרך מספרי אגדות בראשית, אין המספר מתעסק אלא באותם אירועים שיקדמו את העלילה.

ידוע לנו, למשל, אגב פליטת קולמוס של המספר, כי העבד לא היה כלל לבדו במסעו זה. שהרי המספר מציין בפסוק לב שניתן מים לרחוץ רגליו ורגלי האנשים אשר אתו. ולהלן בפסוק נד: "ויהאכלו וישתו, הוא והאנשים אשר עמו ויקומו בבקר" (ודוק עניין זה שהאנשים נזכרים פעמיים בהקשר לרחיצה, אכילה, שתיה, לינה וקימה. ממש לגבי הצרכים האלמנטריים העוברים על אדם ביממה). אך בלעדי הזכרות אגב אלה לא היינו יודעים עליהם מאומה.

אפשר לנו גם לשער כי היו לו אי אלו קשיים במסעו, שהרי דרך ארוכה עבר, זמן הליכה של כמה חדשים. אך כיוון שאין לפרטים אלה עניין בקידום העלילה מתעלם מכך המספר. ובדומה לכך שיבתו של העבד לאחר הצלחת השידוך.

פערים אלה במערכת הסיפור מבליטים למאזין את הקריטריונים לסלקציה הספרותית שעמדו לו למספר במעבדתו האמנותית. שהרי גם ציור הדמויות ותיאור אופיין הם בעלי חשיבות משנית ברקמת הסיפור. רק לגבי רבקה הוא מציין סכימה מצומצמת של קוי מראה: טובת מראה, בתולה ואיש לא ידעה (טז). שכן תיאור האופי כפוף על פי רוב לחלוטין לעלילה, מתוארת אותה התכונה של הדמויות הדרושה להמשך העלילה ופוסחים על כל שאר התכונות (גונקל ע' 25). למספר מעניינת בעיקר נדיבותה של רבקה, על יופייה הוא ממעט לדבר, שכן אלה

התכונות המכשירות אותה לשידוך. אולם מתוך סיפור ברכת יעקב ועשיו יודעים אנו כי לרבקה לא חסרו גם תכונות של פיקחות ועורמה ודאי מרכיבי אופי מגוונים אחרים. אך כללם של אלו לא שימשו בסיפורנו גורם מקדם והלכך פסח עליהם המספר.

אולם גם אותם קווי אופי שנדרשו למספר לקידום העלילה לא באו בעיקרם לידי הישוף עלידי תיאור אפי של המספר, אלא הם משתקפים מתוך מעשיהם של הגיבורים. אין המספר אומר כי העבד היה נאמן ופיקח, זאת נמצאים אנו למדים ממעשיו. גם אין הוא מציין כי רבקה נדיבת לב היתה. נדיבותה נלמדת ממעשיה. רק לגבי יופייה מעיר המספר כי טובת מראה היתה ובתולה. וכיו"ב אין הכתוב אומר שלבן סונוור מזהבו של הזר ולכן רץ להזמינו. עובדה זו על המאזין ללמוד מתוך המעשים⁵.

טכניקה זו של עיצוב דמויות הנה בעלת גורם דינמי לעלילה.

העקרון הסלקטיבי מונח גם ביסודן של החזרות וההכפלות. הללו מתפרטות בסיפור בהרחבה רק כשהן צריכות לבוא מפיו של הגיבור העבד. לגבי יתר הדמויות פועל העקרון הסלקטיבי. רבקה רצה לבית אמה "ותגד כדברים האלה" (כח), ואין המספר טורח לפרט מה דברים הגידה. לבן רץ אל העין כשמעו את דברי אחותו לאמור: "כה דבר אלי האיש" (ל), ועל המאזין לשער מה דברים שמע. עם זאת ברגע שהעבד מפנה את מקומו כגיבור ליצחק פסוקים סב—סז, חל כבר גם לגביו העקרון הסלקטיבי. "ויספר העבד ליצחק את כל הדברים אשר עשה" (סה). החזרה המפורטת גם מיותרת באשר לא יהיה בה כבר כל גורם לקידום העלילה, ולא תהווה יותר מרכיב לעיצוב אישיותו החכמה של העבד.

קריטריונים אחרים לסלקציה מיוסדים על העובדה שהמספר נמנע מחזרות על אותו עניין ממש בפעם שלישית (ודוק שהדפוסים הלשוניים, על כל מגווני הקשרם, באים ארבע פעמים לכל היותר). כמו כן הקפיד הסופר להגביל את המקום בו מתפרטות החזרות רק לבית בתואל.

הפערים ברקמת האגדה נתנו כר נרחב לדורשי האגדה, למלאם בסיפורי השלמה מגמתיים, כך יודע המדרש לספר כי העבד לקח עשרה גמלים טעונים כל מיני אבנים טובות ומרגליות, ועשרה אנשים ושני מלאכים (ס' הישר חיי שרה מ"ח.ב; ב"ר י"ט, י). וכי נעשה לו נס, וקפצה לו הדרך (ב"ר נ"ט, יא), וכן בדרך חזרה.

עם זאת מכילים פסוקי מסע קצרים אלה (י—יא) ארבעה סעיפים המצדיקים הזכרתם מפאת הקשרם להמשך העלילה.

1. ויקח העבד עשרה גמלים (י). — זאת כדי לקשר את העניין לאות שעתיד העבד לעשות ליד הבאר.

2. וכל טוב אדניו בידיו (י) — כדי להסביר את המקור לנתינת הנזם והצמידים לרבקה, ולאחר מכן כלי הכסף וכלי הזהב, הבגדים והמגדנות שנתנו לבני המשפחה (ג).

3. כתובת מסעו: וילך אל ארם נהריים (י).

5 ועיין E. A. Speiser, Genesis, 182—185

4. מקום חינויו: אל באר המים (יא) — לידו מתארעת המערכה השניה של הסיפור.

באשר לניסוח הפורמאלי של פסוקים י—יא. קיטל הולך בעקבות תרגום השבעים ומציע למחוק את המלה "וילך" מ^a. וכן סקינר, וכהנא בפרושו לבראשית טוען יש כי "וילך" זה נתגלגל כאן מסיפא דקרא. גם פרשן מסורתי כ"בעל העמק דבר" אומר על כ"ד, י כי כ"ז מיותר, וביותר תיבת "וילך".

כדי להכריע בדבר עלינו לדקדק תחילה בבחינה הסכימה הלשונית הנהוגה בפסוק י:

(A) ויקח ... וילך ...

(B) ויקם וילך.

אם נצדד במחיקה המוצעת תתקבל סכימה:

(A) ויקח ...

(B) ויקם וילך.

סכימה זו אינה מקובלת במקרא. בדרך כלל הפועל הבא לאחר "ויקח" הוא פועל של ממש המשלים את הפעולה שהתחילה ב"ויקח". כגון: "ויקח ... ויניחהו" (בראשית ב', טו), "ויקח ... ויסגור" (ב', כב), "ויקח ... וישימו" (ט', כג), "ויקח ... ויצאו" (י"א, לא). אולם לא מצינו סכימה של ויקח שלאחריו ויקם. שהרי האחרון עצמו הוא פועל המציין תחילת פעולה. ואמנם קיימת סכימה לשונית הפותחת ב"ויקם ומסיימת ב"וילך" (עיין בראשית כ"ב, ג, ו; שופטים י"ג, יא; י"ט, י ועוד). אולם עיקר טענתנו לצדקת הנוסח המסורתי תתבסס על המבנה הריתימי של פסוק י, ותקבולתו הסכימתית לפסוק סא החותם את המערכה הכוללת. גם על פסוק זה אומר בעל "העמק דבר" שהוא מיותר. גונקל וסקינר רואים בו הוכחה למסורות כפולות. שני פסוקים אלה י ו-סא מהווים מסגרת לחלקו השני של הסיפור. הראשון עוסק ביציאתו של העבד אל מסע שליחותו, והאחרון שובו מהשליחות המוצלחת. שניהם קצרים וחדים ובנויים על אותה סכימה לשונית מתוך תקבולת כיאסטית.

כל קורא בעל חוש ריתמי יכיר בארבע הצלעות הריתימיות שבפסוק י:

A₁ ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדניו וילך

A₂ ... וכל טוב אדוניו בידו ...

B₁ ויקם וילך אל ארם נהריים

B₂ ... אל עיר נחור.

A₂ הגה תקבולת משלימה ל-A₁, ממנה הושמטו שני איברי הפועל (ויקח ... וילך).

B₂ מקבילה ל-B₁, אף ממנה הושמטו שני איברי הפועל (ויקם וילך).

אין לטעון ש"עיר נחור" הוא שם נרדף או לוואי ל"ארם נהריים", שכן לא מצינו שם זה יותר בכל המקרא. בדברים כ"ג, ה מצאנו "מפתור ארם נהריים", ובשופטים ג', ח; תהלים ס', ב ובדב"א י"ט, ו נמצא "ארם נהריים" בלבד. "עיר נחור" באה ללא ספק, כתקבולת משלימה לארם נהריים. ביטוי זה נזכר כמה וכמה פעמים במכתבי מארי, אך קשה לנו כיום לדעת בברור מקורו ורקעו של שם זה.

נפת לי טוקר

[13]

עם זאת ניכרת חשיבותו של נחור בעובדה שבראשית כ"ב, כ—כא מציין כי היו לנחור שנים עשר בנים שעל שמותיהם נקראו שבטי ארם, כדרך שבניו של ישמעאל היו שנים עשר נשיאים לאומותם, ובדומה לכך שנים עשר שבטים מזרעו של עשיו — ל"ו, י—יא (פסוק יב מוסיף עליהם את עמלק), רמזים לגדולתו של נחור יש במדרש, הדורשים כי מלך היה, והא ראייה, כי גם הברכה שאחי רבקה מברכים אותה עם פרידתה, תוכן מלכותי בו: ויירש זרעך את שער שנאיו.

נבדוק עתה את נוסחת החתימה שבפסוק סא:

(a) ותקם רבקה ונערותיה ותרכבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש.

(b) ויקח העבד את רבקה וילך.

אמנם אין הפסוק החותם בנוי על צלעות מקבילות כדרך הפסוק הפותח. אולם הדפוס הלשוני שבו מקביל באופן צולב לפסוק י.

פסוק י: ויקח... וילך, ויקם וילך.

פסוק סא: ותקם... ותלכנה, ויקח... וילך.